วารสารธรรมเพื่อชีวิต
JOURNAL OF DHAMMA FOR LIFE
ISSN: 2822-048X
https://soo8. tci-thaijo. org/index. php/dhammalife/index

Original Research Article DOI: 10.14456/jdl.2025.72

Buddhist Way of Life According to Dhammapadatthakatha: An Analytics Study

ชีวิตวิถีพุทธตามแนวธัมมปทัฏฐกถา: การศึกษาเชิงวิเคราะห์

Phrasamumanachai Abhijayo[1]

พระสมุห์มานะชัย อภิชโย[1]

ARTICLE INFO

Name of Author & Corresponding Author: *

1. **Phrasamumanachai Abhijayo**[1]
พระสมุห์มานะชัย อภิชโย[1]
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
Mahamakut Buddhist University, Thailand.
Email: Pra.smee2019@gmail.com

คำสำคัญ:
ชีวิต; วิถีพุทธ; ธัมมปทัฏฐกถา

Keywords:
Life; Buddhist Way; Dhammapadatthakatha

Article history:
Received : 28/01/2024
Revised: 21/02/2024
Accepted: 01/01/2025
Available online: 15/03/2025

ABSTRACT

The objectives of the research entitled Buddhist way of life based on Dhammapadatthakatha were as follow: 1) to study the Dhammapadatthakatha scripture 2) to study the Buddhist way of life appearing in the Dhammapadatthakatha scripture 3) to analyze Buddhist way of life based on Dhammapadatthakatha

The results of the research found that: Dhammapadatthakatha was still not possible to conclude whether it was all the writings of PhraBuddhakosajarn or not. Dhammapadatthakatha was a collection of stories told by people from the Buddha's time as shown in the Tripitaka. Buddhist way of life was a life that follows a natural path (or the reality of nature). The Lord Buddha attained enlightenment that is the truth of nature. He was enlightened by the heart. Thus the heart is the first priority over everything. He expressed the need for human happiness in this world and the next. An important principle expressed in the Dhammapadatthakatha is the law of karma that shown cause and effect in three tenses, one in the past, two in the present, and three in the future.

Buddhist way of life based on Dhammapadatthakatha was divided into two types: 1) Monks were divided into two groups: the Ganthadhura group that focused on the study of the Dhamma and Vinaya. And Vipassanadhura group that focused on the practice of Dhamma. 2) The lay people were divided into two groups: the noble people and the common people. There were 3 dimensions of Buddhist way of life based on Dhammapadatthakatha: 1) the self-dimension, there were principles of charity, precepts and meditation. 2) Family dimension, there were principles of righteousness. 3) Social dimension, there were principles of Dhammasanghavatdhu.

How to Cite:
Abhijayo, P.S. (2025). Buddhist Way of Life According to Dhammapadatthakatha: An Analytics Study. *Journal Dhamma for Life, 31*(1), 290-301.

Phasukvihardham and Fellowship. All Dhamma principles were summarized in the Threefold Discipline: morality, concentration, and wisdom.

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่อง ชีวิตวิถีพุทธตามแนวธัมมปทัฏฐกถา มีวัตถุประสงค์ 3 ประการคือ 1. เพื่อศึกษาคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา 2. เพื่อศึกษาชีวิตวิถีพุทธที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา 3. เพื่อวิเคราะห์ชีวิตวิถีพุทธตามแนวธัมมปทัฏฐกถา

ผลของการวิจัยพบว่า

คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา หรือธรรมบทเป็นบทเทศนาประเภทร้อยกรอง ตามประวัติพระธรรมสังคหกาจารย์ได้รวบรวมคาถาธรรมบท จำนวน 423 คาถา ไว้เป็นหัวข้อธรรมหมวดหนึ่งในจำนวน 15 หมวด ของคัมภีร์ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก ธรรมบท นับเป็นหมวดที่ 2 ในพระไตรปิฎก ธรรมบทเป็นนิทานเรื่องเล่าของบุคคลในครั้งพุทธกาลตามที่แสดงไว้ในพระไตรปิฎก ชีวิตวิถีพุทธ เป็นชีวิตที่ดำเนินตามแนวทางแบบเป็นไปตามธรรมชาติ หรือตามความเป็นจริงของธรรมชาติ พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้พระธรรม ที่เป็นความจริงของธรรมชาติ ทรงตรัสรู้ด้วยใจ จึงทรงแสดงว่าใจมีความสำคัญเป็นอันดับแรกเหนือทุกสิ่ง ทรงแสดงความต้องการความสุขของมนุษย์ทั้งโลกนี้และโลกหน้า หลักธรรมสำคัญที่มีแสดงมาในธรรมบทก็คือกฎแห่งกรรม ที่แสดงเหตุและผลทั้งสามกาล หนึ่งในอดีต สองในปัจจุบัน สามในอนาคต

ชีวิตวิถีพุทธตามแนวธัมมปทัฏฐกถา แบ่งออกเป็นสองประเภท คือ 1) บรรพชิต แบ่งออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มคันถธุระที่มุ่งเน้นการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย และกลุ่มวิปัสสนาธุระ ที่มุ่งเน้นการบำเพ็ญปฏิบัติธรรม 2) คฤหัสถ์ แบ่งออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มอริยชนและปุถุชน

วิเคราะห์ชีวิตวิถีพุทธตามแนวธัมมปทัฏฐกถา ได้ 3 มิติ คือ 1) มิติด้านตนเอง มีหลักธรรมด้านทาน ศีล ภาวนา 2) มิติด้านครอบครัว มีหลักสมธรรม 3) มิติด้านสังคม มีหลักธรรมสังคหวัตถุ ผาสุกวิหารธรรม และสามัคคีธรรม หลักธรรมทั้งหมดสรุปลงที่ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา

บทนำ

เมื่อสภาพสังคมในปัจจุบันของประเทศไทยได้พัฒนาเจริญรุ่งเรืองไปสู่ความทันสมัยอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านวิชาการ เทคโนโลยีสารสนเทศ ด้านเศรษฐกิจและสังคม ทำให้มีผลต่อบทบาท หน้าที่และความเป็นอยู่ของคนไทย ในสังคมที่เกิดการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ซึ่งทำให้การดำเนิน ชีวิตของแต่ละบุคคลต้องเผชิญกับสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และปัญหาอยู่ ตลอดเวลา ทำให้คนเรานั้นจำเป็นต้องมีการปรับตัวเพื่อสามารถดำรงชีวิตได้ในสังคมปัจจุบัน การปรับตัวนี้จะมีการปรับตัวที่แตกต่างกัน คนที่สามารถปรับได้ดีก็จะดำเนินชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข ส่วนคนที่ปรับตัวได้ไม่ดีก็จะก่อให้เกิดปัญหา ต่อการดำเนินชีวิตของตนและสังคม และนับวันจะทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ จากการได้รับข่าวสารประจำวัน ความเครียดเป็นความรู้สึกที่สภาพจิตใจไม่เป็นปกติเกิดอารมณ์ไม่เป็นสุข ไม่พอใจไม่สบายใจ กังวล วิตก กลัวเป็นอารมณ์ความรู้สึกที่สามารถจุดชนวนความเครียดในร่างกายมนุษย์เสมือนกับจิตใจของคนเราถูกบีบบังคับ ซึ่งเป็นผลมากการ แปรปรวนของร่างกายและจิตใจ (สมศักดิ์ วังเอี่ยมเสริมสุข, 2554) การที่บุคคลต้องเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ทำให้เกิดความสับสนวุ่นวายในชีวิต เป็นชีวิตที่เต็มไปด้วยปัญหา เพราะไม่มีแนวทางหรือแบบอย่างในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง

ส่วนการดำเนินชีวิตในครั้งพุทธกาลของชาวพุทธ ที่ยึดหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พุทธเจ้าทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ เราจะเห็นได้ว่ามีแต่ความสงบสุข เป็นการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายและไม่ก่อให้เกิดความเดือนร้อนต่อตนเองและส่วนรวม โดยจากการศึกษาการดำเนินชีวิต หรือวิถีพุทธจากคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้อย่างสมบูรณ์ที่สุด ถือว่าเป็นวรรณกรรมที่เก่าแก่ที่สุดในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา นับเป็นหลักฐานชั้นหนึ่งสำหรับการอ้างอิงในการเทศนา หรือปาฐกถาหรือการบรรยายธรรม และเป็นแหล่งข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับการศึกษาหาความรู้ในทางพระพุทธศาสนา หากไม่นับพระไตรปิฎกซึ่งเป็นหลักฐานชั้นหนึ่งแล้ว คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาเป็นอรรถกถาของธรรมบท หรือประมวลคาถา 423 คาถา ซึ่งปรากฏในขุททกนิกายในพระสุตตันตปิฎก กล่าวไว้ว่าพระพุทธโฆษะ พระอรรถกถาจารย์ชาวชมพูทวีป ซึ่งเดินทางไปแปลอรรถกถาในสิงหลทวีป (ศรีลังกา) ได้เรียบเรียงไว้จากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี ปัจจุบันธัมมปทัฏฐกถาใช้เป็นคัมภีร์ในการศึกษาพระปริยัติธรรมในประเทศไทย จึงเป็นคัมภีร์อรรถกถาที่ได้รับความนิยมศึกษามากที่สุด

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์วิถีชีวิตที่ปรากฏในธัมมปทัฏฐกถาพอจะเป็นแนวทางเป็นแบบอย่าง หรือวิถีของชาวพุทธในการดำเนินชีวิต โดยมุ่งศึกษาหลักธร รมในธัมมปทัฏฐกถาพร้อมทั้งวิเคราะห์คุณค่าหลักธรรมนั้น เพื่อนำผลของการวิจัยนี้มาเป็นแนวทางให้เกิดผลจากการปฏิบัติได้จริง และคาดหวังว่าจะเป็นวิถีชาวพุทธที่เป็นแบบอย่าง และจะสามารถนำมาปฏิบัติได้จริง ซึ่งจะก่อให้เกิดความสงบสุขต่อสังคมโดยรวมเป็นอย่างยิ่ง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระธรรมโมลี ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พระคาถาธรรมบท” พบว่า ผู้วิจัยได้ศึกษาพระคาถาธรรมบท จำนวน 423 คาถา ในด้านฉันทลักษณ์ตามหลักคัมภีร์วุตโตทัย ทั้งที่เป็นฉันท์วรรณพฤติ และมาตราพฤติ และศึกษาวิเคราะห์บทในพระคาถาธรรมบทตามหลักคัมภีร์ไวยากรณ์ โดยนำบทที่เข้าใจยาก มีความซับซ้อนมาวิเคราะห์ให้เห็นรากศัพท์ พร้อมทั้งแสดงรูปวิเคราะห์ตามหลักคัมภีร์ศัพทศาสตร์ คือ คัมภีร์กัจจายนะ ปทรูปสิทธิ โมคคัลลานะ และสัททนีติ นอกจากนั้นยังได้ศึกษาวิเคราะห์อลังการของบท ในด้านสัททาลังการอัตถาลังการ เป็นต้นตามหลักคัมภีร์สุโพธาลังการ

พระมหาชลัน ภูริวฑฺฒโน (ชลันรัตน์) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์วิบากกรรมของบุคคลตามที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท” จากการวิจัยพบว่าในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ได้ให้แนวคิดและความหมายของคำว่า “วิบาก” คือ ผลของกรรม แต่ตามนัยอภิธรรม “วิบาก” เอาเฉพาะวิบากของจิตเท่านั้น ส่วนที่เป็นรูป เรียกว่า “กรรมชรูป” หรือ “กฏัตตารูป” ซึ่งแปลว่า “รูปที่เกิดจากกรรม” เราไม่ได้เรียกว่า “วิบาก” ดังที่ คัมภีร์ธัมมสังคณี อธิบายว่า “สภาวธรรมที่ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุเกิดวิบากคือสภาวธรรมที่เป็นกิริยา รูป และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง” ซึ่งแนวคิดนี้แสดงว่า รูปไม่ใช่วิบากในความหมายที่คัมภีร์กำลังพูดถึง ซึ่งมีความมุ่งหมายไปในเรื่องของจิตไม่ได้มุ่งกล่าวถึงเรื่องกรรม แต่รูปก็จัดเป็นผลของกรรมอย่างหนึ่งเหมือนกัน ดังเช่นที่กล่าวถึงการให้ผลของกรรมในขณะปฏิสนธิในภพใหม่ ซึ่งมีรูปรวมอยู่ในการให้ผลนั้นด้วย จึงเรียกรูปในขณะปฏิสนธินั้นว่าเป็นรูปที่เกิดแต่กรรม (กรรมชรูป) แต่โดยทั่วไปคำว่า “วิบาก” ก็ใช้ในความหมายที่รวมเอาผลของกรรมทุกอย่างได้เช่นกัน เช่น ในอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาตมีข้อความแสดงว่า สุจริตทางทวาร 3 ให้แต่ผลที่น่าปรารถนา โดยแปลคำว่า “ผล” จากคำว่า “วิบาก” ในภาษาบาลี และในอรรถกถาธรรมบทต อนหนึ่งที่ว่าด้วยเรื่อง

อนาถปิณฑิกวัตถุก็มีข้อความที่พูดถึงการให้ผลของกรรมดีและกรรมชั่วในภพนี้หรือภพหน้า โดยใช้คำว่า “วิบาก” ซึ่งแสดงคำว่า “วิบาก” มีความหมายที่ครอบคลุมผลของกรรมทุกอย่างที่ไม่ใช่เฉพาะวิบากจิต

พระราชธรรมเมธี (วิสูติ ปณฺฑาทีโป) ศึกษาวิจัยเรื่อง “คาถาธรรมบท : ในการศึกษาวิเคราะห์” พบว่า ธมฺมปท อฏฺกถา และ คนฺถารมฺภ คือ ธมฺมปท และ อฏฺกถา ทำสมาสและสนธิเป็น ธมฺมปทฏฺ กถา หมายถึง คัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายหมวดธรรมหลายอย่างตามฐานะ เช่น โพธิปักขิยธรรม 37 ประการ หรือ ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในธรรม 4 อย่าง คือ อนภิชฌา อัพยาบาท สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ หรือคัมภีร์อธิบายกลุ่มธรรม ได้แก่ ฌาน วิปัสสนา มรรค ผล และนิพพาน คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา มีลักษณะการแสดงเนื้อหาเรื่องเล่าประกอบซึ่งเรียกว่านิทาน ปรารภถึงเหตุที่พระบรมศาสดาจะตรัสพระคาถานั้น ๆ ในเบื้องต้น มีการนำเสนอเรื่ องราวประกอบบุคคล สถานที่ เหตุการณ์ ในพุทธกาลและชาดกเป็นอดีตนิทานประกอบ บางเรื่องสั้นบางเรื่องยาว ท้ายเรื่องจะสรุปว่า พระบรมศาสดาอาศัยเหตุนั้น ๆ จึงได้ตรัสพระธรรมเทศนาด้วยพระคาถานั้น ๆ คาถาเดียวบ้าง หลายคาถาบ้าง จบลงด้วยการอธิบายขยายความของบทที่ผู้รจนาต้องการอธิบายเพิ่มข้อธรรมในคาถานั้น ๆ ให้กระจ่างด้วยมติของผู้รจนา การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทยมักเรียกว่า “แก้อรรถ”

พระครูปลัดอุทัย รตนปญฺโญ (คำชุ่ม) ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธจริยศาสตร์ตามที่ปรากฏในธรรมบท จากการศึกษาพบว่าหลักพุทธจริยศาสตร์ คือ คำสอนของพระพุทธศาสนาว่าด้วยกฎเกณฑ์ในการตัดสินความประพฤติของมนุษย์ ว่าสิ่งใดถูกสิ่งใดผิด สิ่งใดดีสิ่งใดไม่ดี ความสำคัญของพุทธจริยศาสตร์ ประกอบด้วยทฤษฎีคือหลักความรู้ธรรมชาติ และการประพฤติปฏิบัติในลักษณะของพุทธจริยศาสตร์มีสองประการ ได้แก่ อุดมการณ์ที่เกี่ยวกับมนุษย์และสังคมมนุษย์ กับอุดมการณ์ที่จะทำให้เกิดความเป็นมนุษย์สมบูรณ์แบบ หรือมนุษย์ในอุดมคติ สาระสำคัญของพุทธจริยศาสตร์ คือ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำกุศลคือ ความดีให้พร้อม และการทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว

พระวิพัฒน์ อตฺตเปโม ศึกษาเรื่อง “การศึกษาหลักกรรมและการให้ผลของกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท” พบว่า มีเรื่องเกี่ยวกับกรรมโดยพระอรรถกถาจารย์ได้แต่งเรื่องราวเป็นบุคลาธิษฐานจำนวนทั้งหมด 86 เรื่อง เกี่ยวกับการให้ผลของกรรม โดยจำแนกเป็นกรรมตามเวลาที่ให้ผล กรรมให้ผลตามหน้าที่ และอำนาจของกรรมที่ให้ผลตามความรุนแรง เป็นต้น

เสาวนีย์ พงศกรเสถียร ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดญาณวิทยาในธัมมปทัฏฐกถา” พบว่า ในธัมมปทัฏฐกถา มีหลักที่แสดงเรื่องญาณวิทยา คือ ความรอบรู้ในสมมติสัจคือความรู้ที่อิงอาศัยโลก และความรอบรู้ในปรมัตถสัจคือความรู้ที่พ้นจากการอิงอาศัยโลกตามแนวทางของลัทธิหีนยานหรือทักษิณนิกาย โดยยึดหลักของเหตุและผลเป็นสำคัญ เมื่อเปรียบเทียบความหมายของญาณวิทยาตะวันตกที่ให้ความหมายว่าเป็นปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยบ่อเกิด ลักษณะ หน้าที่ ประเภท ระเบียบวิธีและความสมเหตุสมผลของความรู้ บางทีเรียกว่าทฤษฎีความรู้ ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจในการแสวงหาความรู้ ญาณวิทยาในตะวันตกมีความสำคัญตรงที่เป็นพื้นฐานในการเก็งความจริงและมีบ่อเกิดของความรู้ ธรรมชาติของความรู้ ความสมเหตุสมผลของความรู้และเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้ ญาณวิทยาตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทมีแนวคิดมาจาก การตรัสรู้ความจริงของพระพุทธเจ้า แล้วพระองค์ก็นำเอาความรู้จริงนั้นมาประกาศแก่ชาวโลก แบ่งเป็น 2 ระดับคือ ความรู้ระดับโลกียะและความรู้ระดับโลกุตตระ ซึ่งมีบ่อเกิดหรือแหล่งความรู้อยู่ 3 ทาง ได้แก่ สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา ส่วนธรรมชาติของความรู้ได้แก่สัจธรรม 2 คือ สมมติสัจกับปรมัตถสัจ ความสมเหตุสมผลของความรู้ ได้แก่ โลกุตตรปัญญา เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรงซึ่งเป็นสัญญาชั้นพิเศษที่อยู่เหนือระดับ

สามัญธรรมดา และเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้ ได้แก่ หลักกาลามสูตร 10 ประการ เป็นหลักเกณฑ์ในเบื้องต้น และสัมมาทิฏฐิกับภาวนามยปัญญา เป็นหลักเกณฑ์ในระดับที่สูง

จากการศึกษาทบทวนเอกสาร งานวิทยานิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมดนี้ พบว่า ส่วนมากเป็นการศึกษาเฉพาะแง่มุมของหลักธรรม ความคิด และความเชื่อ ไม่ครอบคลุมในประเด็นการวิเคราะห์คำและความตามหลักภาษาบาลี ในบทพยัญชนะของคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ส่วนที่มีการวิเคราะห์บทและความหมายเฉพาะอันตรคาถาเท่านั้น ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาชีวิตวิถีพุทธตามแนวธัมมปทัฏฐกถา ด้านการวิเคราะห์คำและความหมาย

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวมาแล้วนั้น ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดของการวิจัยไว้ ดังนี้

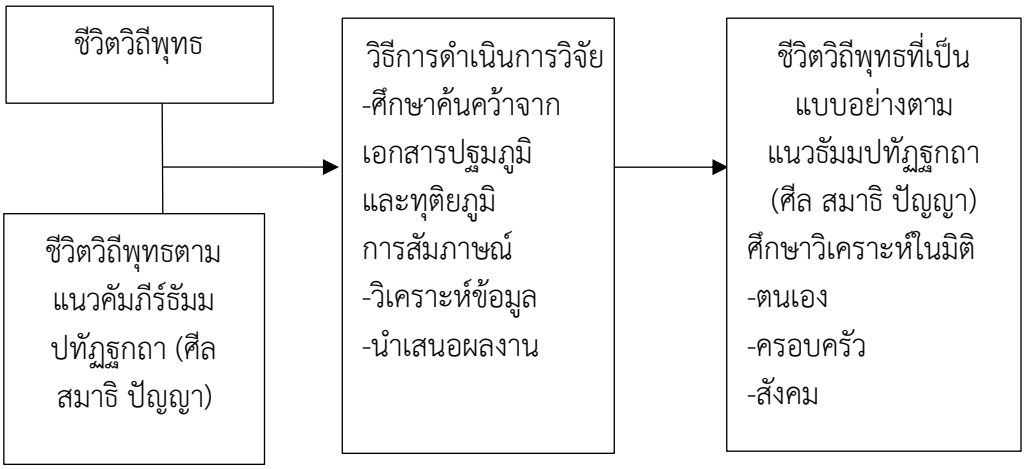

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา
2. เพื่อศึกษาชีวิตวิถีพุทธที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา
3. เพื่อวิเคราะห์ชีวิตวิถีพุทธตามแนวคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเน้นการวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) โดยการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเป็นหลัก ผู้วิจัยมีการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยมีกระบวนการและขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. การศึกษาเอกสาร เป็นการศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้อง แนวคิด ทฤษฎี ผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่องดังนี้

1) ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ (Primary Sources)

2) ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) หรืออรรถกถา ตำราวิชาการ และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในงานวิจัยนี้

3) นำข้อมูลที่รวบรวมทั้งหมดมาวิเคราะห์ และรวมทั้งข้อมูลที่ได้จากเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิมาทำการศึกษาตีความ มีการวิเคราะห์ในประเด็นปัญหาที่ต้องการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

4) ขอคำแนะนำ ปรึกษาความเห็นจากอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

5) สร้างเครื่องมือวิจัยเพื่อใช้ในการสัมภาษณ์ โดยเครื่องมือวิจัยที่สร้างนั้นต้องผ่านการตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัยจำนวน 5 รูป/คน

6) นำเครื่องมือวิจัยที่ผ่านการตรวจสอบแล้วนำไปขอการรับรองจริยธรรมการทำวิจัยในมนุษย์จากคณะกรรมการจริยธรรมการทำวิจัยในคน สถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย แล้วจึงนำเครื่องมือวิจัยนั้นไปใช้ในการสัมภาษณ์ได้

2. การสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกบุคคลผู้เกี่ยวข้องที่เป็นนักวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายคฤหัสถ์รวม 7 รูป/คน ในการสัมภาษณ์นี้ผู้วิจัยได้มีหนังสือขออนุญาตสัมภาษณ์จากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เพื่อติดต่อขออนุญาตสัมภาษณ์และไปสัมภาษณ์ตามวันเวลาที่ท่านเหล่านั้นสะดวก โดยการสัมภาษณ์นี้ ผู้วิจัยได้ขออนุญาตบันทึกเสียงการให้สัมภาษณ์ หลังจากนั้นผู้วิจัยได้นำบทสัมภาษณ์มาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

3. การวิเคราะห์นำข้อมูลจากการสัมภาษณ์มาวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิที่ได้มาในเบื้องต้นเพื่อให้ได้ประเด็นสอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

4. นำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับการสร้างสุขนิสสัยในการบริโภคปัจจัย 4 ตามแนวพุทธธรรมจากการวิจัยข้อมูลจากพระไตรปิฎก เอกสารงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง ตำรา และการสัมภาษณ์

ผลการวิจัย

จากการศึกษาค้นคว้าวิจัยเรื่อง “ชีวิตวิถีพุทธตามแนวธัมมปทัฏฐกถา” การศึกษาข้อมูลจึงวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ ได้ดังนี้

1. ศึกษาคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ศึกษาถึงความหมายรูปแบบและเนื้อหาคันถารัมภะในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ซึ่งเป็นคัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายหมวดธรรมในขุททกนิกาย พระธรรมบท ศาสนาพุทธก็เป็นอีกหนึ่งคำตอบที่น่าสนใจ โดยในที่นี้ ก็จะยกนำธรรมบท หรือธัมมปทัฏฐกถามาสรุป ก่อนอื่นก็ต้องมาทำความเข้าใจก่อนว่า ธรรมบท หรือธัมมปทัฏฐกถา เป็นเรื่องราวหรือนิทาน หรือประวัติของบุคคล ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสแสดงไว้ในครั้งพุทธกาล โดยมีระบุมาในพระไตรปิฎก ซึ่งทุกข้อความในพระไตรปิฎกเอง ก็เป็นเรื่องราวที่ทรงมาด้วยความจดจำแบบท่องจำหรือแบบมุขปาทะ ตั้งแต่สมัยครั้งแรกของการปฐมสังคายนา ความต่าง ๆ ในการปฐมสังคายนาตั้งแต่ครั้งแรก ก็เป็นไปได้มากอย่างยิ่ง ที่อาจจะเป็นความที่ อาจจะไม่ตรงตามคำดำรัสทุกประการของพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน เพราะพระพุทธเจ้าทรงตรัสเรื่องที่คล้าย ๆ กันในหลาย ๆ ที่ หลาย ๆ สถาน หลาย ๆ เหตุการณ์ พอหลังการสังคายนาในครั้งแรก ที่ตามมาด้วยการสืบส่งต่อผ่านกาลเวลามาอย่างยาวนาน ที่มีความเป็นไปได้อย่างแน่นอน ที่จะมีความคลาดเคลื่อนของข้อความในหลักธรรม ที่อาจจะเป็นสาระสำคัญในหลาย ๆ ด้าน และด้วยตามกาลเวลาตามกล่าวมา ที่เป็นไปตามทิศทางการเคลื่อนย้ายการแผ่ขยายศาสนาที่จะต้องมีการปรับการเข้าใจในการสื่อสารกัน ในภาษาที่ใช้ในบริบทของสังคมนั้น ๆ ที่นับได้ว่าเป็นเรื่องธรรมดา ที่จะต้องมีความคลาดเคลื่อนในความเข้าใจในภาษาเกิดขึ้นได้อย่างแน่นอน

จากภาษาที่ท่องจำกันมาหลังพุทธปรินิพพานราว 500 ปี จึงได้มีการเรียบเรียงจดบันทึกเป็นภาษาเขียนเกิดขึ้นมาครั้งแรกในโลก ตามประวัติที่มีข้อมูลอ้างอิงเกิดขึ้นที่เกาะศรีลังกา มีการขยายแผ่ออกไปของเอกสารที่เรียกกันว่าพระไตรปิฎก จนล่วงเข้าสู่เกือบหนึ่งพันปีหลังพุทธกาล จึงได้มีอดีตพราหมณ์ ผู้หันมานับถือพุทธศาสนา นามว่าพระพุทธโฆษาจารย์ที่เป็นชาวชมพูทวีป มาเรียนพระไตรปิฎก และแปลความในพระไตรปิฎก และ

พร้อมกันกับการเขียนหนังสือ หรือตำรา หรือหลักธรรมขึ้นมาเป็นผลงานของท่าน หนึ่งในนั้นก็คือธรรมบท หรือธัมมปทัฏฐกถา แต่จากข้อสรุปของนักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิหลากหลายท่าน ก็มีความเห็นที่ขัดแย้งกัน ถึงความเชื่อที่ว่า พระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้แต่งธรรมบท หรือธัมมปทัฏฐกถา เองทั้งหมดจริงหรือ หรือจะเป็นใคร หรือจะมีใครช่วยท่านแต่งเพิ่มเติมในบางช่วงบางตอนหรือไม่ ซึ่งความข้อนี้ เป็นไปไม่ได้ที่จะหาข้อสรุปที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริงได้ทั้งหมด เพราะผู้ทรงคุณวุฒิในชั้นหลังนี้ ทุกคนต่างก็เป็นคนในยุคปัจจุบันนี้ ที่จะไปรับรู้เรื่องราวที่ถูกต้องชัดเจนในอดีตเมื่อพันกว่าปีมาแล้ว เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ และจะตลอดไป

ธรรมบท บทแห่งธรรม แต่งเป็นภาษากวี กวีแต่งธัมมปทัฏฐกถาต่างจากกวีที่สะท้อนอารมณ์ความรู้สึก เช่น ความรัก ความเหงา และความเศร้า อันเกิดจากการถูกกระทบรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสจากภายนอก แต่ธัมมปทัฏฐกถาแต่งขึ้นจากความคิดที่สงบนิ่งปราศจากความหวั่นไหว มีความคิดเป็นอิสระเสรีเต็มที่ ความคิดและความรู้สึกที่แสดงออกมาจึงไม่ได้เป็นจินตนาการ แต่เป็นการแสดงสัจธรรมของชีวิต โดยอาศัยภาษาเป็นเครื่องมืออย่างงดงาม ก่อให้เกิดความปีติ เลื่อมใส หรือความสงบเสรีแก่ผู้เข้าถึง เป็นการใช้ภาษาถ่ายทอดความจริงของชีวิตในสมัยครั้งพุทธกาล ทำให้ผู้ศึกษาได้เข้าถึงความเป็นจริงอันนั้นด้วย โดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดทางภาษา ซึ่งจะเกิดความลึกซึ้ง เลื่อมใสศรัทธาในหลักธรรมคำสอนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถานั้น คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาหรือธรรมบท ยังไม่ได้ข้อสรุปที่ตรงกันทางวิชาการว่า ผู้ที่แต่งขึ้นมาทั้งหมดเป็นผลงานของท่านพระพุทธโฆษาจารย์หรือไม่ หรืออาจจะมีท่านอื่น ๆ ที่ช่วยในการแต่งขึ้นมา ทั้งนี้เป็นไปตามข้อสันนิษฐานของนักวิชาการแต่ละท่าน

ธรรมบทมีความหมายโดยรวมคือหนทางแห่งความประพฤติปฏิบัติให้เห็นผลของการกระทำ ซึ่งจะปรากฏให้เห็น คือ ความดีงาม มีทั้งหมด 423 บท การนับเป็นบทนับตามจำนวนพระคาถา คือพระคาถา 1 คาถา หรือพระคาถา 1 คาถากับอีกกึ่งพระคาถานับเป็น 1 บท ในธรรมบทเหล่านี้ท่านรวบรวมไว้เป็นเรื่อง ๆ มีชื่อเรื่องปรากฏตามสภาวธรรม หรือบุคคลที่ปรารภถึงบางเรื่องไม่ปรากฏบุคคลชัดเจนก็ใช้คำว่า บุคคลใดบุคคลหนึ่งบ้าง ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งบ้าง รวมได้ 302 เรื่อง ส่วนในพระไตรปิฎกเล่มที่ 25 หน้า 23 กล่าวไว้ว่ารวมได้ 305 เรื่อง ซึ่งเป็นการนับตามจำนวนพระคาถาส่วนพระพุทธโฆสาจารย์ประกาศเรื่อง 299 เรื่อง แต่เชิงอรรถกล่าวนับรวมได้แต่ละเรื่องจัดไว้เป็นหมวดหมู่ เรียกว่า วรรค รวมเป็น 26 วรรค แต่ละวรรคมีชื่อปรากฏตามอำนาจเนื้อหาสาระของธรรมบทนั้น ๆ และเรื่องนั้น ๆ กล่าวคือ ธรรมบทใด ๆ และเรื่องใด ๆ ที่มีเนื้อหาสาระสัมพันธ์กันโดยเหมือนกันคล้ายกัน หรือตรงกันข้ามก็จัดธรรมบทนั้น ๆ และเรื่องนั้น ๆ เป็นหมวดหมู่เดียวกันหรือวรรคเดียวกัน

2. ศึกษาชีวิตวิถีพุทธที่ปรากฏในคำภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ศึกษาถึงการดำเนินชีวิตวิถีพุทธที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา วิถีชีวิตของสังคมของมนุษย์ในครั้งพุทธกาลที่ยังไม่มีความเจริญในทางด้านเทคโนโลยี เป็นสังคมที่อาศัยพึ่งพาวัตถุปัจจัยตลอดจนระบบกลไกต่าง ๆ ของธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ มีการรู้จักการทำอาชีพที่มีความหลากหลาย เช่น อาชีพเกษตรกรรม เลี้ยงสัตว์ พาณิชกรรม อาชีพรับจ้าง เป็นต้น มีการติดต่อทำมาค้าขายด้วยการเดินทางที่ไกลจากแหล่งที่อยู่อย่างกว้างขวาง ซึ่งแน่นอน ที่จะมีการเคลื่อนย้ายของทั้งกลุ่มคนและวัฒนธรรมต่าง ๆ มีการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ในด้านต่าง ๆ และองค์ความรู้ในทางศาสนาหรือลัทธิก็ด้วย จึงสร้างความเชื่อความศรัทธาที่มีความเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกันเป็นระบบด้วยกลไกต่าง ๆ ที่เป็นแบบแผน ที่นักการศาสนา หรือศาสดา หรือกลุ่มสาวกผลิตและสร้างขึ้นมา และมีการส่งเสริมหรือการเผยแผ่ออกไป ตามกระแสการติดต่อทางด้านต่าง ๆ การดำเนินชีวิตที่เป็นเรื่องที่เป็นมาอย่างยาวนานแล้ว ที่มนุษย์ที่เป็นสัตว์สังคมชนิดหนึ่ง ที่จะต้องมีการอาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกัน ความสัมพันธ์ตามกล่าวมานี้ จึงเป็นช่องทางให้ศาสดาหรือสาวกได้สร้างการรับรู้และการยอมรับเพื่อความมั่นคงในความเชื่อ ที่ศาสนาหรือลัทธินั้นๆผลิตขึ้นมา มีศาสนาและลัทธิเป็นอันมากหรือ

อาจจะกล่าวได้ว่า คงจะทั้งหมด ที่ทั้งตัวศาสดาและคำสอน และหมายรวมไปถึงสาวกของศาสดาในศาสนาหรือลัทธินั้น ๆ ที่มีอิทธิพลทางด้านจิตใจของเหล่าสาวกเป็นอย่างมาก

ธัมมปทัฏฐกถาหรือธรรมบทเป็นเรื่องเล่าหรือเป็นนิทานที่ตรัสแสดงโดยพระพุทธเจ้า เป็นเรื่องเล่าที่มีชื่อบุคคลเกี่ยวข้องกับสถานที่เหตุการณ์มีความสัมพันธ์กันกับเหตุการณ์อื่น ๆ มีตัวละครที่มีความหลากหลายในการดำเนินชีวิต ตามที่มีตัวอย่างของบุคคลทั้งที่เป็นบรรพชิตและเป็นคฤหัสถ์ ธรรมบทมีความหมายโดยรวมคือหนทางแห่งความประพฤติปฏิบัติให้เห็นผลของการกระทำ ซึ่งจะปรากฏให้เห็น คือ ความดีงาม ธรรมบทมีทั้งหมด 423 บท ความหลากหลายของนิทานเรื่องเล่าในธรรมบทเป็นเรื่องที่กล่าวถึงการกระทำหรือกรรมทั้งสามกาล กล่าวคือ หนึ่งกรรมในอดีตที่เป็นทั้งกรรมในอดีตชาติและกรรมในอดีตที่ทำไว้ในชาติปัจจุบัน สองกรรมในปัจจุบันที่เป็นการกระทำในปัจจุบันชาติที่จะให้ผลในปัจจุบันชาติและจะมีผลต่ออนาคตชาติ สามกรรมในอนาคตชาติหรือกรรมที่จะให้ผลต่อในอนาคตในชาติปัจจุบัน ในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถานี้ได้แสดงชีวิตวิธีพุทธ โดยกล่าวไว้ในเรื่องของกรรมทั้งหมด ซึ่งเกิดขึ้นทั้งสามด้านคือกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม เป็นตัวสำคัญ โดยมีหลักธรรมสำคัญที่เป็นหัวใจของเรื่องกรรมที่แปลว่าการกระทำไว้ว่า มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา. มนสา เจ ปสนฺเนส ภาสติ วา กโรติ วา. ตโต นำ สุขมเนฺวติ ฉายาว อนุปายินี. “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ ...” เป็นคาถาบทที่เป็นหลักการสำคัญที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ ที่ได้มีการยกเอาเรื่องของใจเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในการจะกระทำกรรมใด ๆ ซึ่งผลที่จะได้รับจากการกระทำกรรมนั้นๆก็ด้วยเกิดเหตุจากใจเป็นผู้สั่งการ ดังนั้นในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาจึงเป็นเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับเรื่องของกรรมทั้งหมดทั้งสามกาลตามกล่าวมา ความสำคัญในเรื่องของกฎแห่งกรรมในคำสอนของพระพุทธศาสนานี้ตามที่มีเรื่องเล่ามาในธรรมบทที่ได้มีตัวอย่างของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในระดับต่าง ๆ กันทำให้สามารถมองเห็นภาพฉายเรื่องราวเหตุการณ์ของตัวละครทั้งหลายที่เป็นไปตามเหตุและผลของกฎแห่งกรรมได้เป็นอย่างดีทำให้สามารถนำมาเป็นแนวคิดเป็นแบบอย่างแนวทางในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ผู้ต้องการความสุขในชีวิตนี้และความสุขจากการพ้นทุกข์

สรุปได้ว่า การดำเนินชีวิต หมายถึง การใช้ชีวิตของมนุษย์ด้วยความประพฤติทาง กาย วาจา ใจ ที่มีต่อตนเองและผู้อื่นด้วยคุณงามความดี แต่ในทางพระพุทธศาสนาการใช้ชีวิตนั้นต้องมีจุดมุ่งหมายของชีวิต โดยมีแนวทางเดินตามหลักแห่งพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ได้ทรงเดินแล้ว เพราะว่าเป็นทางที่พิสูจน์แล้วว่าไม่มีภัย เป็นทางอันเอก คือ เดินไปตามเส้นทางมรรค (มัชฌิมาปฏิปทา) หรือตามหลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) เพื่อให้เป็นชีวิตที่ดีงาม มีความสมบูรณ์ถูกต้องของความเป็นมนุษย์และนำไปสู่จุดหมายขั้นต่าง ๆ ของชีวิต คือความดับทุกข์นั่นเอง

3. วิเคราะห์ชีวิตวิถีพุทธตามแนวธัมมปทัฏฐกถา จากการศึกษาการดำเนินชีวิตในครั้งพุทธกาลตามนิทานเรื่องเล่าที่มีมาในธรรมบทแบ่งออกเป็นสองประเภท คือประเภทที่หนึ่งเป็นบรรพชิต ในการดำเนินชีวิตในครั้งพุทธกาลในประเภทของบรรพชิตนั้น ได้นำหลักธรรมที่สำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมาใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายเพื่อมุ่งเน้นการพ้นทุกข์ ในประเภทของบรรพชิตนี้ยังแบ่งออกได้เป็นสองกลุ่มก็คือ กลุ่มที่หนึ่งเป็นบรรพชิตฝ่ายคันถธุระ ที่มุ่งเน้นการศึกษาเล่าเรียนท่องจำพระสูตร มีองค์ 9 อย่าง คือสุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ ไวยากรณ์ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม เวทัลละ กลุ่มที่สองเป็นบรรพชิตฝ่ายวิปัสสนาธุระ ที่มุ่งเน้นการบำเพ็ญปฏิบัติธรรม กรรมฐานหรือภาวนามี 2 ประการ คือ 1) สมถกรรมฐาน หรือสมถภาวนา คือการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ หรือการฝึกสมาธิ 2) วิปัสสนากรรมฐานหรือวิปัสสนาภาวนา คือการฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง หรือการเจริญปัญญา วิปัสสนากรรมฐานมี 2 แบบคือ 1 สมถยานิก คือการ

ทำลำดับต้นของปัญญาให้สมบูรณ์ 2 วิปัสสนายานิก เป็นอีกแบบหนึ่งที่นำไปสู่ความรู้แจ้งเห็นจริงทั้งระดับโลกิยะและโลกุตตระ

ประเภทที่สองเป็นคฤหัสถ์ ในประเภทคฤหัสถ์นี้ยังแบ่งออกได้เป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มที่หนึ่งคฤหัสถ์ที่เป็นอริยชน ที่เป็นผู้เข้าถึงความเป็นอริยบุคคลในระดับต่างๆแล้ว กลุ่มที่สองเป็นคฤหัสถ์ที่เป็นปุถุชน ที่เป็นผู้หนาด้วยกิเลสอยู่ ส่วนในการดำเนินชีวิตในครั้งพุทธกาลในประเภทของคฤหัสถ์หลักธรรมเด่นที่นำมาใช้ก็คือ คิหิสุข คือหลักธรรมของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน มี 4 ข้อก็คือ 1. อัตถิสุข สุขเกิดจากการมีทรัพย์ 2. โภคสุข สุขเกิดจากการได้จ่ายทรัพย์ 3. อนนสุข สุขเกิดจากการไม่มีหนี้ 4. อนวัชชสุข สุขเกิดจากการทำงานไม่มีโทษ

จากหลักธรรมเรื่องของกฎแห่งกรรมนี้ที่เป็นหลักธรรมสำคัญที่มีมาในธรรมบทที่ฉายภาพการดำเนินชีวิตของบุคคลต่าง ๆ ในครั้งสมัยพุทธกาลทำให้สามารถการวิเคราะห์ได้ 3 มิติ ดังนี้ หนึ่งด้านมิติตนเองหรือที่เป็นส่วนบุคคล สองด้านมิติครอบครัว สามด้านมิติสังคม โดยในด้านมิติที่เป็นตนเองคือบุคคลในตัวละครที่เป็นไปในด้านแบบฉบับส่วนบุคคล ที่เป็นเรื่องราวที่ได้ฉายภาพของกรรมที่ได้กระทำไว้ทั้งสามกาล กล่าวคือ ในอดีต ปัจจุบัน และผลที่จะต้องได้รับในอนาคต ต่อเมื่อชาวพุทธเข้าใจในการดำเนินชีวิตตามธรรมชาติที่เข้าใจในกฎแห่งกรรมบาปบุญแล้ว จึงอาศัยหลักธรรมอื่น ๆ มาใช้ในการเป็นหลักยึดถือปฏิบัติทางด้านกายวาจาใจ ประกอบกรรมดีในทางด้านทาน ศีล สมาธิภาวนา ด้วยความขยันอดทนมีความเพียรรู้จักการให้อภัยมีความเมตตาเอื้อเฟื้อแบ่งปันกัน มีความอ่อนน้อมถ่อมตนรู้รักศึกษาหาความรู้ในการดำเนินชีวิตเพื่อการพ้นทุกข์ จึงจะเกิดประโยชน์สูงสุดในด้านมิติตนเองตามความสามารถของแต่ละบุคคล

ส่วนในด้านมิติครอบครัวเป็นมิติทางความผูกพันธ์กันในฐานะครอบครัวเป็นที่มาของการทำกิจกรรมร่วมกัน โดยมีทั้งที่เป็นไปในทางที่เป็นกุศล และอกุศล ที่จะทำให้จากการความมีสัมพันธ์กันในฐานะนี้นั้น ผลของกรรมไม่ว่าจะเป็นกรรมที่ดีที่เรียกกันว่าเป็นกุศลกรรม หรือผลของกรรมชั่วที่เรียกกันว่าเป็นอกุศล ผลทั้งสองนั้นย่อมมีผลส่ง ไม่ด้วยโดยทางตรงก็โดยทางอ้อม กลับมาหาสังคมในระดับครอบครัวได้ด้วยเช่นกัน คุณธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของครอบครัว เช่น สมธรรม 4 ประการ คือสมศรัทธา สมศีลา สมจาคา และ สมปัญญา นอกจากนี้ต้องยึดหลักฆราวาสธรรม คือธรรมะสำหรับผู้ครองเรือน คือ สัจจะซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน ทมะ ข่มใจไว้ได้ ไม่โต้ตอบ ขันติ อดทนได้ จาคะ เสียสละและอภัยให้กันและกันได้ เป็นต้น

ในส่วนของด้านมิติสังคม เป็นกิจกรรมที่เป็นการกระทำ หรือตามที่เรียกกันว่าเป็นกรรม ที่เกิดขึ้นมาของคนในสังคมโดยส่วนมาก ที่ย่อมต้องมีผลของการกระทำตามมา ไม่ว่าจะในทางที่ดีที่เรียกว่ากุศลกรรม หรือในทางที่ไม่ดีที่เรียกว่าอกุศลกรรม ที่สังคมโดยส่วนรวมจะต้องได้รับผลกรรมนั้น ๆ ตามมา นอกจากเรื่องของกรรมแล้วยังมีหลักธรรมเรื่องของสังคหวัตถุ 4 ผาสุกวิหารธรรม และสามัคคีธรรม เป็นต้น ที่จะสามารถนำมาใช้ให้เกิดความผาสุขของมิติทางด้านสังคมได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้หลักธรรมทั้งหมดในการดำเนินชีวิตวิถีพุทธตามแนวธัมมปทัฏฐกถาที่เป็นของทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ สามารถสรุปให้ย่นย่อกระชับได้สั้นที่สุดก็คือ ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา

สรุป

จากการศึกษาการดำเนินชีวิตวิถีพุทธที่ปรากฏในธัมมปทัฏฐกถาแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มแรกเป็นบรรพชิต และกลุ่มที่สองเป็นคฤหัสถ์ โดยทั้งสองกลุ่มยังแบ่งออกเป็นอีกอย่างละสองกลุ่ม คือ กลุ่มบรรพชิตเป็นแบบคันถธุระกับแบบวิปัสสนาธุระ ส่วนในกลุ่มคฤหัสถ์แบ่งออกเป็นแบบปุถุชน กับแบบอริยะชน ซึ่งในกลุ่มที่เป็นบรรพชิตทั้งสองกลุ่มตามกล่าวมา มีความแตกต่างกันตรงที่ว่า กลุ่มที่เป็นคันถธุระจะมุ่งเน้นในการศึกษา

ท่องจำพระสูตรต่าง ๆ ไม่มุ่งเน้นการภาวนาปฏิบัติ ส่วนในกลุ่มวิปัสสนาธุระจะเป็นไปในทางตรงกันข้ามกับกลุ่มคันถธุระ ในส่วนของคฤหัสถ์ธรรมะเด่นที่ใช้ในการดำเนินชีวิตที่มีความสำคัญเป็นหลักก็คือ “คิหิสุข” หมายถึงแนวปฏิบัติเพื่อความสุขของฆรวาส หรือเป็นธรรมะสำหรับผู้ครองเรือน

สำหรับหลักธรรมเด่นที่ปรากฏในธัมมปทัฏฐกถานั้นก็คือหลักธรรมเรื่องกฎแห่งกรรมที่โดยเรื่องที่เล่าที่เป็นนิทานตำนานตามที่พระพุทธองค์ทรงได้ตรัสแสดงเรื่องของบุคคลต่างที่ต่างบุคคลต่างกาลต่างเรื่องราวนี้นั้น ทรงแสดงย้ำถึงเรื่องของกรรมทั้งสามกาล กล่าวคือในอดีต ปัจจุบันและผลในอนาคต ซึ่งกฎแห่งกรรมนี้เป็นสาระสำคัญที่มีระบุไว้ในธรรมบท เรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏเป็นภาพฉายวิถีการดำเนินชีวิตในสมัยพุทธกาลได้เป็นอย่างดี และยังสามารถนำมาเป็นข้อศึกษาเพื่อการดำเนินชีวิตในสมัยปัจจุบันนี้ได้ เพื่อการที่มนุษย์จะได้ตระหนักถึงผลดีผลเสียของการล่วงการกระทำในทางที่สร้างปัญหาให้กับตนเอง กับสังคมโดยส่วนรวม เพื่อสังคมโดยส่วนรวมจะได้อยู่กันอย่างเป็นปกติสุข ในเรื่องของกฎแห่งกรรมและยังมีหลักธรรมอื่น ๆ ที่มีความสำคัญทำให้สามารถจำแนกเป็นหลักธรรมฉพาะสำหรับความเหมาะสมในการใช้ได้แบ่งออกเป็นสามมิติกล่าวคือ หนึ่งมิติตนเอง สองมิติครอบครัว สามมิติสังคม ซึ่งทั้งสามมิติต่างก็จะมีรายละเอียดปลีกย่อยของความสำคัญของหลักธรรมที่มีความแตกต่างกันออกไปตามฐานะนั้น ๆ ทั้งนี้หลักธรรมทั้งหมดในการดำเนินชีวิตวิถีพุทธตามแนวธัมมปทัฏฐกถา สามารถสรุปให้ย่นย่อกระชับได้สั้นที่สุดก็คือ ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา

ศีล คือ ความประพฤติดีทางกายและวาจา, การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย, ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม, การรักษาปกติตามระเบียบวินัย, ปกติมารยาทที่ปราศจากโทษ, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น, ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีพ

สมาธิ คือ ความตั้งมั่นแห่งจิต, ภาวะที่จิตสงบนิ่งจับอยู่ที่อารมณ์อันเดียว สมาธิเป็นเรื่องของการฝึกฝนอบรมจิตใจ และเป็นการพัฒนาจิตใจให้มีความมั่นคง ตั้งมั่น และทำให้มีคุณภาพทางจิตใจที่ดีขึ้น ซึ่งในทางพระพุทธศาสนานั้น สมาธิสามารถประพฤติปฏิบัติได้ ทั้งเพื่อประโยชน์ต่อความมีชีวิตที่อยู่เป็นสุขในเพศภาวะของผู้ที่ยังครองเรือน และยังเป็นการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่ความหลุดพ้นสำหรับผู้ที่เป็นนักบวชอีกด้วย

ปัญญา คือ ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว ความฉลาดเกิดแต่เรียนและคิด คือรู้ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน, รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ, รู้สิ่งที่ควรทำควรเว้น เป็นต้น เป็นธรรมที่คอยกำกับศรัทธา เพื่อให้เชื่อประกอบด้วยเหตุผล ไม่ให้หลงเชื่ออย่างงมงาย เริ่มจากเข้าใจว่าอะไรคือกุศลและอกุศล เข้าใจกระบวนธรรมชาติ ตั้งแต่กฎแห่งกรรม ถึงไตรลักษณ์และสุดท้าย จึงตระหนักถึงสภาวะของทุกข์และแนวทางการดับทุกข์ (อริยสัจ)

การปฏิบัติตนตามหลักของศีลจะทำให้เป็นพื้นฐานของการเจริญสติที่กลายมาเป็นการเจริญสมาธิที่พร้อมด้วยความมีสติปัญญาตามหลักการของไตรสิกขา เป็นผลทำให้เกิดความสุขกายสุขใจ เป็นผลทำให้เกิดการยกระดับคุณธรรมขึ้นภายในจิตใจตั้งแต่ระดับต้นจนระดับสูงสุดคือเป็นพระอรหันต์ได้ การดำเนินชีวิตวิถีพุทธตามแนวธัมมปทัฏฐกถาในสมัยพุทธกาลตามที่ได้ยกตัวอย่างมาในบทที่ 3 สามารถทำให้มองเห็นภาพโดยรวมของคำว่าไตรสิกขาหรือ ศีล สมาธิ และปัญญา ที่นับได้ว่าเป็นหัวใจของหลักการดำเนินชีวิตของชาวพุทธ โดยทั้งนี้ก็ต้องมีหลักการของศีลธรรมหรือข้อควรปฏิบัติอื่น ๆ ที่เป็นหลักในการดำเนินชีวิตตามที่ได้แสดงมาแล้วเป็นหลักยึดถือมาใช้ด้วยจึงจะได้รับประโยชน์สูงสุดในทางพระพุทธศาสนา กล่าวโดยรวมได้ว่ากลุ่มบุคคลที่ได้ยกมาเป็นตัวอย่างตามที่แสดงมาในบทที่ 3 นั้น วิถีการดำเนินชีวิตของท่านเหล่านั้นต่างก็ต้องดำเนินชีวิตด้วยหลักการไตรสิกขาเป็นหลักใหญ่ทั้งหมด ดังจะขอยกมาเป็นตัวอย่างให้เห็นความเด่นชัดได้พอเป็นสังเขปดังนี้

ตัวอย่างผู้ที่โดดเด่นด้านศีล พระราหุลเถระเป็นผู้ที่มีความตั้งใจขยันหมั่นเพียรในการศึกษา ท่านเป็นผู้ใคร่ในการศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัย, พระอุบาลีเถระ มีความจำดีเป็นเลิศทางด้านผู้ทรงในพระธรรมวินัย,

นางวิสาขาและอนาบิณฑิกเศรษฐีโดดเด่นทางด้านผู้เป็นเลิศกว่าอุบาสกอุบาสิกาและเป็นผู้ที่มีความโดดเด่นด้านศีล, กุมภโฆสก เป็นตัวอย่างการใช้ชีวิตที่ดีอย่างยิ่งในการรักษาศีล, สุปปพุทธกุฏฐิ เป็นแบบอย่างของวิถีชาวพุทธในครั้งพุทธกาลได้ได้ถือทรัพย์ทั้ง 7 คือ ศรัทธา ศีล หิริโอตตัปปะ สุตะ จาคะ ปัญญา, เป็นต้น

ตัวอย่างผู้ที่โดดเด่นด้านสมาธิ พระมหากัจจายนเถระคติธรรมของท่านในการปฏิบัติด้วยความมีการสำรวมในอินทรีย์ทั้งหลาย, พระปุณณมันตานีบุตรเถระตั้งอยู่ในคุณธรรม 10 ประการ คือ มักน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่ชอบเกี่ยวข้องด้วยหมู่คณะ ปรารภความเพียร บริสุทธิ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา, พระจักขุปาลเถระมีความเพียรเป็นเลิศ มีความตั้งใจปฏิบัติด้วยการตั้งสัจจะและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ท่านปฏิบัติตามสัจจะอย่างยิ่งยวด, นางกาติยานีมีจิตใจอันมั่นคงในการทำความดี มีคุณสมบัติเป็นอุบาสิกาในด้านการมีศรัทธาในพระรัตนตรัย โดยตั้งใจฟังธรรมแม้มีอุปสรรคเกิดขึ้นก็ไม่ละวางการศึกษาหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา

ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่อง ชีวิตวิถีพุทธตามแนวธัมมปทัฏฐกถา เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ที่รวมการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาทั้งในทางคฤหัสถ์และบรรพชิตนักบวช โดยผลของการศึกษาวิจัยสามารถเข้าใจถึงความสำคัญของหลักธรรมธัมมปทัฏฐกถาที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก และสามารถประยุกต์ใช้ในชีวิตวิถีพุทธได้อย่างมีหลักการที่สามารถยังประโยชน์เพื่อความสุข ทั้งต่อชีวิตในปัจจุบันและชีวิตหลังความตาย นอกจากนี้ผู้วิจัยจะได้นำเสนอข้อเสนอแนะเพิ่มเติม ดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ส่งเสริมการศึกษาการเรียนรู้ในหลักธรรมธัมมปทัฏฐกถาในรูปแบบที่กระชับ มีคำอธิบายที่เป็นภาษาที่เรียบง่ายต่อการเข้าใจ ในระดับประชาชนทั่ว ๆ ไป
2. จัดทำหลักสูตรการศึกษาในหลักธรรมธัมมปทัฏฐกถาในสถานศึกษาในรูปแบบที่กระชับ มีคำอธิบายที่เป็นภาษาที่เรียบง่ายต่อการเข้าใจ ในระดับเยาวชน
3. สร้างสังคมตัวอย่างต้นแบบเพื่อการศึกษาเรียนรู้อย่างเป็นรูปธรรม ในการดำเนินชีวิตวิถีพุทธตามแนวธัมมปทัฏฐกถา แบบวิถีคฤหัสถ์และแบบวิถีบรรพชิต โดยมีการบันทึกจัดเก็บข้อมูลเป็นสถิติด้วยกระบวนการอย่างเป็นระบบ ถึงผลของการสร้างต้นแบบที่สามารถจับต้องได้เป็นที่ประจักษ์

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง ชีวิตวิถีพุทธตามแนวธัมมปทัฏฐกถา ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีปัญหาที่ควรนำมาเป็นหัวข้อในการศึกษาวิจัย เพื่อการสร้างชีวิตให้มีความสุขตามครรลองครองธรรม โดยอาศัยหลักพุทธธรรมธัมมปทัฏฐกถา ดังนี้

1. ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมธัมมปทัฏฐกถาเพื่อการปฏิบัติ เพื่อการเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ
2. ศึกษาการนำหลักพุทธธรรมธัมมปทัฏฐกถาไปใช้ในวิถีชีวิตจริงของคฤหัสถ์และบรรพชิต
3. ศึกษาเปรียบเทียบการนำหลักพุทธธรรมธัมมปทัฏฐกถาไปใช้ในวิถีชีวิตจริงของคฤหัสถ์และบรรพชิตระหว่างในสมัยพุทธกาลและในสมัยปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

พระราชธรรมเมธี (วิสูติ ปญฺญาทีโป). *คาถาธรรมบท: นัยการศึกษาวิเคราะห์*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2560. หน้า 67.

พระครูปลัดอุทัย รตนปญฺโญ (คำชุ่ม). *ทำการศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธจริยศาสตร์ตามที่ปรากฏในธรรมบท*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2556. หน้า 93.

พระวิพัฒน์ อตฺตเปโม. *การศึกษาหลักกรรมและการให้ผลของกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2553. หน้า 214-217.

เสาวนีย์ พงศกรเสถียร. *การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดญาณวิทยาในธัมมปทัฏฐกถา*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2553. หน้า 189-196.

พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม). *งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์พระคาถาธรรมบท.* นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2545. หน้า ง-จ.

พระมหาชลัน ภูริวฑฺโฒ (ชลันรัตน์). *ทำการศึกษาวิเคราะห์วิบากกรรมของบุคคลตามที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท*. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. 2561. บทคัดย่อ.